

מוהר הבתולות

עיון בדעת מ"ד כתובה דאורייתא

ראשי פרקים:

- מבוא
- משמעות המוהר
- א. שיטת רש"י
- ב. שיטת הרא"ש
- מכאן סמכו חכמים
- א. תקנת חכמים עם אסמכתא חשובה
- ב. הלכה למשה מסיני
- כתובת האלמנה
- א. שיטת התוס'
- ב. שיטת הרמב"ן
- סיכום

מבוא

הגמרא במסכת כתובות (י' ע"א) מביאה מחלוקת תנאים האם כתובה דאורייתא או דרבנן:

אמר רב נחמן אמר שמואל משום רבי שמעון בן אלעזר: חכמים תקנו להם לבנות ישראל לבתולה מאתים ולאמנה מנה¹... רבן שמעון בן גמליאל אומר: כתובת אשה מן התורה.

בהמשך הסוגיה מוצג גם המקור לשיטת רשב"ג:

"כסף ישקל כמהר הבתולת" - שיהא זה כמוהר הבתולות ומוהר הבתולות כזה; מכאן סמכו חכמים לכתובת אשה מן התורה.

1. הכוונה היא לעצם חיוב הכתובה ולא רק לסכומים המובאים כאן - שהרי על פי דעה זו, שהכתובה אינה אלא מתקנת חכמים, רוצה הגמרא להסביר כיצד יתכן שהבעל יפסיד את אשתו מכתובתה על סמך טענת 'פתח פתוח' בלבד; ועיין רש"י, י' ע"א, ד"ה "חכמים תיקנו לאשה".

מעבר לצורך הבסיסי בהבנת אופן הלימוד מהפסוק, נצטרך לתת את הדעת על שתי שאלות נוספות:

א. הביטוי "מכאן שמכו חכמים לכתובת אשה מן התורה" נראה כסתירה מניה וביה.

ב. הפסוק "כסף ישקל כמהר הבתולת" מהווה, מן הסתם, מקור לחיוב כתובת הבתולה דוקא; מהו, אם כן, תוקפה ההלכתי ומקורה של כתובת האלמנה? במאמר זה נסקור שתי גישות מרכזיות שהתמודדו עם שלושת הקשיים שפורטו לעיל, כל אחת בדרכה שלה. מתוך כך ננסה להצביע על המבנה הפנימי והקשר הסיבתי שיצר, בהכרח, את שרשרת חילוקי הדעות בין השתיים.

משמעות המוהר

כפי שהקדמנו, נפתח תחילה בהבנת הלימוד מהפסוק "כסף ישקל כמהר הבתולת" (שמות כב, טז), שנאמר לעניין מפתה נערה בתולה:

א. שיטת רש"י

בפירושו לחומש (שם) ובסוגייתנו (ד"ה "כמהר הבתולת") מסביר רש"י, שהביטוי "מהר הבתולת" מכוון - בהקשר בו הוא מופיע - לקנס האונס, שערכו מפורט בפרשת כי תצא (דברים כב, טז). לשונו בסוגייתנו:

"כמהר הבתולת" - האמור במאנס את הבתולה; קנסו הכתוב חמשים כסף בשביל מהר בתוליה.²

לדעת רש"י, הכרחי לקשר את קנס המפתה דווקא לקנס האונס, שהרי התורה מבקשת להשמיע לנו את ערכו הכספי של קנס המפתה, ורק בפרשיית האונס אמנם נקבו הכתובים מפורשות בערכה של הנאת השכיבה (עיי' מ ע"ב) - חמשים כסף. מכאן גם מפרש רש"י:

"שיהא זה כמוהר הבתולת" - הקיש הכתוב קנס המפתה לקנס האונס...

מאידך, לא ניתן להתעלם לחלוטין מכך שהתורה בחרה להשתמש בלשון "מהר", ולרמוז בכך על קיומו של תשלום אחר המגיע לבתולה עם נישואיה - המקביל בערכו לקנס המפתה והאונס. ההנחה עליה מתבססת טענה זו היא שה"מהר", הנזכר במקרא מספר פעמים, הוא למעשה הכתובה, במובנה הרחב; ואכן, על הפסוק "הרבו עלי מאד מהר ומתן ואתנה" (בראשית לד, יב), האמור בפרשת דינה, מפרש רש"י: "'מהר' - כתובה". גם את האמור בפרשיית המפתה - "מהר ימהרנה לו לאשה" (שמות כב, טז) - מסביר רש"י באופן דומה: "יפסוק לה מוהר כמשפט איש

2. ניסוח זה מזכיר במקצת את פרשנותו המעניינת של א' אברהרטר לציורף "מהר הבתולת", לפיה יש לתפוס את הריבוי "בתולת" כשם מופשט (כמו "קלולת" - ירמיה ב, ב; "בחורות" - קהלת יא, ט) ולא כצורת הרבים של "בתולה", ו"מהר הבתולת" הוא, אפוא, מהר "הבתולים" או "הבתוליות" (נויבאר, תולדות דיני הנישואין במקרא ובתלמוד, עמ' 150).

לאשתו, שכותב לה כתובה וישאנה³. נמצא, כי הלימוד על כתובת אשה מן התורה לדעת רש"י הינו עקיף למדי:

"מכאן סמכו" - מדקרי ליה מוהר.

ב. שיטת הרא"ש

הרא"ש בתוספותיו (על אתר) ובפסקים (פ"א, יט) מתקשה בפירוש רש"י ומעלה הצעה אחרת. לדעתו, "מהר הבתולות" הוא הוא תשלום הכתובה הניתן לכל בתולה עם נישואיה; ונמצא, שהפסוק מזכיר במפורש את הכתובה כחיוב ממשי. את הביטוי "שיהא זה כמוהר הבתולות ומוהר הבתולות כזה" הוא מסביר, שתשלום הכתובה בא ללמד על קנס המפתה - ונמצא למד הימנו, משום שעל יסוד גזרה שווה לקנס האונס ידוע לנו כבר מהו ערכו של קנס המפתה.

עפ"י הסבר הרא"ש, יוצרת התורה זיקה ברורה בין קנס המפתה והאונס לבין הכתובה. מה משמעותה של זיקה זו? להבנת העניין יש להקדים את דברי הרמב"ם במורה הנבוכים (ד"ג, מט):

...שבעילת קדשה קודם מתן תורה היה כבעילת האדם אשתו אחר מתן תורה... ונתינת שכר המותנה עליו לקדשה אז - כנתינת כתובת אשה לה עתה בעת הגירושו... ושכתובת כל אשה כדין כל שכר שכיר, ואין הפרש בין כובש שכר שכיר ומי שיכבוש חוקי אשתו, ואין הפרש בין עושק שכיר או מתעולל עליו להוציאו מבלי שכירות, או שיעשה כן עם אשתו עד שיוציאנה מבלי מוהר...

3. פירוש רש"י בשני המקומות מסתמך על המכילתא (משפטים, נזיקין יז): "יכול, כשם שבתפוסה נותן מיד כן במפותה נותן מיד!! תלמוד לומר: 'מהר ימהרנה לו לאשה' - מגיד שהוא עושה עליו מהר, ואין מהר אלא כתובה, שנאמר: 'הרבו עלי מאד מהר ומתן...'". מן המכילתא משמע, לכאורה, שהכתובה נהגה גם קודם מתן תורה כהתחייבות לתמיכה כספית עתידית בלבד, ולא כתשלום מיידי בפועל; לפי זה נילץ לקבל את דעת רשב"ח גאון בפירושו לתורה (בראשית לד, יב), הסובר כי הכתובה היא "מצוה מן המצוות שהיו האומות מצווין עליהן" - במסגרת שלושים מצוות בני נח (עפ"י חולין צב ע"א). ברם, הבנה זו אינה מוכרחת, שכן יתכן כי אף המכילתא לא נתכוונה ללמוד מן ההשוואה ללשון הכתובים בפרשת דינה אלא את העובדה, שהתורה העמידה בפני המפתה את האפשרות ליצור עם הנערה קשר של נישואין - אולם בודאי שהמהר קודם מתן תורה היה תשלום בפועל שנהג הבעל להעניק לאשתו סמוך לשעת נישואיו, ולא עם ניתוק הקשר ביניהם; כך גם מסתבר אם אמנם נזהה נוהג קדום זה עם ה-*terhatum* המוזכר בחוקי חמורבי (סע' 159-161). דומה, שהסבר זה תואם את דברי הרמב"ן לבראשית (שם): "מהר - כתובה... והם סבלונות שהבחורים שולחים לבתולות כאשר ישאו אותן". עפ"י האמור יתכן ליישב קושי נוסף: אם אמנם כל "מהר" הוא כתובה - מדוע, אפוא, טרחה כל כך הברייתא בגמרא ללמוד כתובת אשה מן התורה דווקא מן הפסוק "כמהר הבתולות", ולא הסתפקה, בפשטות, באיזכורים הקודמים של המוהר בתורה? לדברינו ברור: המוהר המופיע בספר בראשית הינו תאור סתמי של מנהג ללא כל משמעות מחייבת, בעוד שהביטוי "מהר ימהרנה" יכול היה אף הוא להתפרש כפנינת לשון מליצית גרידא, שמשמעותה - "ישאנה"; רק בפסוק הבא - "כסף ישקל כמהר הבתולות" - רומזת התורה לראשונה על קיומו של תשלום קבוע לכל בתולה הנישאת; מובן, שמעתי יש לשוב ולהבין גם את "מהר ימהרנה" בהתאם - וכך אמנם עשה רש"י.

הרמב"ם רואה, אם כן, בתשלום הכתובה לאשה את מחיר הנאת השכיבה עמה; נזכיר שוב, כי כך בדיוק הגדיר רבא את קנס המפתה והאונס (מ ע"ב).

מעשה ניתן להסביר, כי הן המפתה והן האונס החלו, במעשה השכיבה, בתהליך של נישואין כפויים. מובן, שבאופן עקרוני אין מקום לנישואין כאלו - אולם במקרה שהנערה ואביה הסכימו בדיעבד להמשך הקשר בין הבועל לנערה - נתנה התורה למעשה תוקף הלכתי. משמעות הדברים היא, שאם אמנם יוחלט על המשך חיי הנישואין ביניהם - יתפקד הקנס ככתובה, ולהיפך. ההבדל בין האונס למפתה - בהקשר זה - יהיה רק בכך, שהאונס יאלץ לשלם מיד - אך מאידך לא יתחייב בכתובה נוספת עם מותו או גירושיה (לט ע"ב), ואילו המפתה מחוייב בכתובה רגילה הנפרעת עם סיומו של קשר הנישואין - אך פטור, כמובן, מן הקנס.

בדרך זו מבאר הרא"ש (לט ע"ב, ד"ה "טעמא מאי") קושי אחר בגמרא, שהתוס' (שם) לא מצאו לו ישוב ברור: כאמור, קובעת הגמרא כי מן התורה אין האונס מתחייב בתשלום כתובה במקרה של מיתה או גירושין, כיון ש"יצא כסף קנסה בכתובתה", ומנמקת זאת בכך שהאונס אינו רשאי להוציא את הנערה בעל כורחה - וממילא לא שייך כאן טעם "שלא תהא קלה בעיניו להוציאה", שהוא טעם תקנת הכתובה דרבנן. ברם, לדעת הסוברים שכתובה מן התורה נימוק זה אינו מספק - שהרי הבתולה זכאית לכתובה גם ללא טעם "שלא תהא קלה"; והגם שבמקרה שהנערה נבעלה כדרכה מובן מדוע אין לה כתובה מן התורה - שהרי אינה עוד בתולה - הרי שאם נבעלה הנערה שלא כדרכה ובתולה היא - יש לה כתובה. כיצד יתכן, אפוא, שהגמרא לא הזכירה חילוק יסודי זה בין נבעלה כדרכה לנבעלה שלא כדרכה?⁴

אכן, עפ"י הבנת הרא"ש שהצגנו לעיל הדברים מחוורים - שהרי אליבא דאמת, הקנס שקיבלה הנערה כדמי הנאת שכיבתה (גם במקרה בו נבעלה שלא כדרכה) הוא הוא כסף כתובתה, כלשונו של הרא"ש שם:

ונראה לי דלא קשה, דהכא... מדאורייתא אין לה כתובה, דכתיב: "כסף ישקל כמהר הבתולת" - אלמא, כסף קנסה עומד במקום מוהר בתוליה.

מכאן סמכו חכמים

נתייחס עתה לקושי השני שהצגנו: אם אכן כתובת אשה "מן התורה" - מהו פשר הביטוי "מכאן סמכו חכמים"?

4. ה"משך חכמה" (משפטים, ד"ה "מהר ימהרנה לו") חידש, שדווקא הנושא אשה מדעתו ורצונו צריך להעניק לה כתובה - כפי שמשמע ממעשה דינה המהווה, כאמור, את אחד המקורות המרכזיים לכתובה: "שכס בני חשקה נפשו בבתכם" (בראשית לד, ח) - אולם הנושא אשה בעל כורחה ובכפיית ב"ד אינו מחוייב בכתובה. ממילא, מסביר ה"משך חכמה", "באנוסה... אף שנבעלה לו שלא כדרכה... בכל זאת אם המאנס נושא אותה - שכשהיא רוצה כופין אותו לישא אותה - אין לה כתובה מן התורה, ומסולק קושיית תוספות...". מובן מאליו, שלדברי ה"משך חכמה" נצטרך להוסיף כי הקביעה שלפיה לעולם אין המאנס חייב בכתובה - גם במקרה בו הוא דווקא מעוניין לשאת את אנוסתו לאשה - יסודה בעובדה שמבחינה מהותית אין רצונו או חוסר-רצונו צד בעניין כלל, ופשוט.

נקדים ונעיר, כי התבנית "מכאן סמכו חכמים ל... מן התורה" אינה יחודית דווקא לחיוב הכתובה. ביטוי זה מופיע גם לגבי עירובי תבשילין ונטילת ידיים:

"את אשר תאפו אפו ואת אשר תבשלו בשלר" - מכאן אמר רבי אלעזר: אין אופן אלא על האפוי, ואין מבשילין אלא על המבושלי; מכאן סמכו חכמים לערובי תבשילין מן התורה. (ביצה טו ע"ב)
 "וכל אשר יגע בו הזב וידיו לא שטף במים" - אמר רבי אלעזר בן ערך: מכאן סמכו חכמים לנטילת ידיים מן התורה. (חולין קו ע"א)

המקור הראשון אינו מעורר בעיה מיוחדת; ברור לחלוטין כי מדובר על דין דרבנן, וכי כל מטרתה של הגמרא אינה אלא למצוא את הפסוק עליו הסמיכו חכמים את תקנתם⁵, כפי שמדגיש רש"י מספר פעמים לאורך הסוגיה (שם, ד"ה "מנא הני מילי"; ד"ה "מאי טעמא"). כן הוא גם ביחס לנטילת ידיים למסקנת הגמרא.

ברם, בשלב ה"הוא אמינא" חשבה הגמרא בחולין כי לדעת ר"א בן ערך נטילת ידיים היא דאורייתא ממש - כך לפחות מסביר רש"י - ואף על פי כן לא נמנע ר"א מלהשתמש בביטוי "מכאן סמכו חכמים". בנוגע לחיוב הכתובה מחריפה הבעיה אף יותר - שכן, כזכור, הפסוק "כסף ישקל כמהר הבתולה" מובא בגמרא כמקור למאן דאמר כתובה דאורייתא דווקא, ובניגוד לדעה הסוברת "כתובת אשה אינה מדברי תורה אלא מדברי סופרים".
 לישוב הקושי האמור ניתן להעלות שתי אפשרויות:

א. תקנת חכמים עם אסמכתא חשובה

במסכת סוטה (כו ע"א) מביאה הגמרא ברייתא העוסקת בנשים שאין בידי בעליהן לקנא להן, ואשר על כן - אינן יכולות לשותת, אך ב"ד מקניין להן להפסידן כתובתן; דין זה נלמד בברייתא מן היתור "איש איש" (במדבר ה, יב). אמנם, התוס' במקום (ד"ה "איש") מעירים, כי על כורחנו אין זה עיקר עניינו של הפסוק:

5. בראשונים מצאנו דעות שונות בטעם האסמכתא לדינים דרבנן (על אסמכתאות להלל"מ - ראה להלן). המהר"ל, למשל, כותב: "כל היכא דאיתמר מדרבנן הוא וקרא אסמכתא בעלמא, הכי פירושו: ודאי תקנתא דרבנן הוא - והם יצאו ובדקו ומצאו להם סמך מקרא, וסמכו דבריהם עליו כדי להחזיקם שיהיו סבורים שהוא מדאורייתא ויחמירו בו, ולא אתו לזלזל ולהקל בדברי חכמים" (ליקוטין, אות ע). הריטב"א, לעומתו, מסביר כי "כל מה שיש לו אסמכתא מן הפסוק העיר הקב"ה שראוי לעשות כן - אלא שלא קבעו חובה ומסרו לחכמים, וזה דבר ברור ואמת; ולא כדברי המפרשים האסמכתות שהוא כדרך סימן שנתנו חכמים ולא שכוונת התורה לכך - חס ושלוש! ישתקע הדבר ולא ייאמר, שזו דעת מינות היא". גם המהר"ל (באר הגולה, באר א) התמרמר מאוד על גישה זו בהסבר "המצוות, שהם בעצמם דברי סופרים והביאו ראייה ודרש מן התורה, ואמרו על זה כי המצוה מדבריהם רק 'קרא אסמכתא בעלמא'; ורבים טועים, שסבורים לומר כי אין לאותה מצוה כלל שום עניין אל התורה באמת, רק שהם עשו למצוה דבר דרש מן התורה כאילו היה זה מליצה בלבד. והאומרים כך טעו לא הבינו דבריהם, כי חס ושלוש שיהיה דבר אחד מדבריהם נאמר להרחבת הלשון ויפוי המליצה, רק כל דבריהם אמת. וכאשר אמרו 'מנין דבר זה' והביאו ראייה מן המקרא - יש באמת ראייה מן המקרא לדבריהם", כפי שהוא מאריך להדגים, עיי"ש.

דהא אפילו רבן שמעון בן גמליאל, דאמר... כתובת אשה דאורייתא - לאו ממש דאורייתא, אלא אית ליה סמך מדאורייתא, כדאמרינן התם... מכאן סמכו חכמים לכתובת אשה מן התורה.

התוס' קובעים בבירור, כי גם במקרים בהם מופיע הביטוי "מן התורה" - אין בכך כדי להאפיל על הניסוח "מכאן סמכו חכמים", שמשמעותו היא דין דרבנן עם אסמכתא⁶. במקומות אחרים (ע"ז כב ע"א, ד"ה "תיפוק"; חגיגה יח ע"א, ד"ה "חולר") מוסיף ר"ת ומסביר, כי לעיתים מתייחסת הגמרא גם לדינים דרבנן כאילו מקורם מדאורייתא - אם אמנם נסמכו לפסוק מן התורה ולא מדברי קבלה, או שעיקרם מדאורייתא - כמו איסור מלאכה בחול המועד (עיין מ"ק יא ע"ב), שגזרו בו משום איסור מלאכה ביר"ט. חילוק זה מבואר עוד יותר בדברי ה"פרי מגדים" (פתיחה כוללת, כ):

וראוי שתדע שיש ב' מיני אסמכתות:

אסמכתא חשובה, ויש לה כעין רמז בתורה שבכתב - כמו נטילת ידיים לחולין, מקרא "וידיו לא שטף במים"...

ובברכות סוף פרק אלו דברים - "והתקדשתם" אלו מים ראשונים - זהו אסמכתא בעלמא⁷, שאין רמז בקרא לזה...

ומשמע אסמכתא חשובה שיש לה כעין רמז בקרא - הוה כדין תורה ממש, ולא נפלאות ולא רחוקה היא לומר כן... ולא מקילין בספיקו, וגוזרין גזירה לגזירה באפשר, וכדומה.

עפ"י היסוד העולה מדברי הפמ"ג נוכל להסביר, כי גם חיוב הכתובה הוא למעשה תקנת חכמים לכר"ע, אלא שלדעת רשב"ג יש לתקנה זו סמך ממשי בלשון הכתוב ועניינו, ולכן מקבלת התקנה תוקף דאורייתא - על כל המשתמע מכך.

ב. הלכה למשה מסיני

הרמב"ן בחידושו (כתובות קי ע"ב, ד"ה "ומשמע דאפילו") דן באריכות בשיטת רשב"ג, וכותב בין השאר את הדברים הבאים:

ומשמע דאפילו לרשב"ג אסמכתא דרבנן היא - דהא "סמכו חכמים" קתני; ואע"ג דכתובת אשה "מן התורה" קאמר - הלכה למשה מסיני כמו שאר תורה שבע"פ קאמר.

6. באופן עקרוני ניתן היה להסביר את התוס' כמכוונים להלל"מ (כשיטת הרמב"ן להלן) - שהרי מן הגמרא בנזיר (סא ע"ב) משמע כי לא יתכן גם שפסוק יתייחס לדין שאינו מפורש בכתובים, ואפילו תוקפו דאורייתא, כהלל"מ (עיין תוס' שם ד"ה "ואימא" והערת גליון הש"ס); ברם, מכיון שהתוס' לא הזכירו כלל את המונח "הלל"מ, נראה לנו הסבר זה דחוק במקצת.

7. אכן, בהסבר מסקנת הגמרא בחולין כותב רש"י (קו ע"א, ד"ה "אלא הכי קאמר"): "ואסמכתא בעלמא היא", כלומר - בהר"א חשבה הגמרא שמדובר באסמכתא חשובה, שתוקפה כעין דאורייתא, ולבסוף הסיקה כי אין זו אלא אסמכתא רגילה. לפי זה נצטרך להסביר, שהפמ"ג

לדעת הרמב"ן, הפסוק "כסף ישקל כמהר הבתולת" אינו המקור לחיוב הכתובה⁸, אלא רק סמך של חכמים להלל"מ שהיתה מקובלת בידם⁹, שתוקפה הוא כמובן דאורייתא ממש. בהמשך מוכיח הרמב"ן את דעתו, לפיה הביטוי "מן התורה" אינו חייב להתפרש דווקא במובנו הפשטני המצומצם - שהרי מצאנו כבר דוגמה לכך שגם פסוק מדברי קבלה - מספרי נביאים - יכול להוות מקור (או על כל פנים אסמכתא, למסקנת הגמרא בחולין יז ע"ב) לבדיקת סכין קודם השחיטה "מן התורה".

*

ראינו, אם כן, שתי מחלוקות ראשונים בדעת רשב"ג: האחת התייחסה לאופן הלימוד מפרשיית האונס ומשמעותו של "מהר הבתולת" (קנס האונס או כתובת הבתולה), והשנייה - למקור התקנה (דרבנן או הלל"מ). האם קיימת זיקה כלשהי בין המחלוקות?

הזכרנו כבר, כי הרא"ש בתוספותיו ובפסקים הביא את הסברו של רש"י לדרך בה נלמד מ"מהר הבתולת" כי כתובת האשה היא דאורייתא, והשיג עליו; לדעתו, "לא נהירא האי פירושא, למידרש כתובה דאורייתא מלישנא דמוהר". אם נניח שגם הרא"ש, בדומה לרמב"ן, הבין את הפסוק כאסמכתא בעלמא להלכה למשה מסיני - דומה שאין כל סיבה סבירה לדחות את פירושו של רש"י המזהה את "מהר הבתולת" דווקא עם קנס האונס, ומסתפק ברמיזה לשונית מעורפלת לתשלום הכתובה; שהרי יסוד החיוב וכוחו אינם שואבים מן הכתובים אלא מן הקבלה המסורה, והפסוק אינו אלא לסימן וזכרון בלבד. ברם, לשיטת בעלי התוס' (עפ"י חילוקו של הפמ"ג), המסבירים כי מדובר בתקנת חכמים שהוסמכה לפסוק וקיבלה תוקף כעין דאורייתא - יתכן שמן הראוי למצוא לתקנה ראיות ענייניות, שיהיו יסוד מוצק דיו להניח כי התורה אכן העירה על הצורך בכתובה ומסרה את קביעתו לחכמים⁵, או לפחות יצדיקו את חומרת ההתייחסות אליו ע"י חז"ל. בהנחה שהרא"ש אחז גם הוא בגישה זו, תובן מאוד הצעתו להבין את הביטוי "מהר הבתולת" כמתייחס לחיוב הכתובה עצמו¹⁰. אמנם, ברור שעדיין לפנינו רמז בלבד - שהרי בפסוק מתייחסת התורה

הביא כדוגמה לאסמכתאות החשובות רק את השלב הראשון בגמרא, שנדחה לבסוף - או שדבריו כאן אינם מחוייבים לפרשנותו של רש"י את הסוגיה.

8. יש לזכור, כי בכל מקרה מנוע הרמב"ן מלהסביר את הביטוי "מהר הבתולת" כמתייחס לכתובה - שהרי לשיטתו "מוהר" אינו אלא "השלוחים שאדם משלח לארוסתו כלי כסף וכלי זהב ובגדים לצרכי החופה והנשואין, והם הנקראים סבלונות בלשון חכמים" (לשונו בפירוש לתורה, שמות כב, טו).

9. במקומות אחדים בארו הראשונים כי האסמכתאות שבאו בחז"ל להלל"מ הן בתורת סימן לזכרון ההלכה: בספר הכוזרי (מאמר שלישי, עג) כותב ריה"ל, כי חכמים "השתמשו בפסוקים על הדרך הנקראת אצלם אסמכתא, שאינה כי אם סימן לדבר שהיה ידוע להם בקבלה"; דברים דומים כותב גם הרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשנה (מהדורת הרב שילת, עמ' לט): "ואמנם הוסמכו [אותן הלכות] לזה הפסוק כעין סימן, כדי שישמרו ויזכרו, ולא היה זה מכוונת הכתוב; וזה הוא עניין אמרם 'קרא אסמכתא בעלמא' בכל מקום שזכרוהו".

10. נעיר, כי דוקא התוס' הנדפסים לא ראו לחלוק גלויות על רש"י באופן הלימוד מהפסוק; ובעוד שמד"ה "הואיל" (י ע"א) משמע קצת שאמנם נקטו כשיטת הרא"ש, עיי"ש, הרי שקשייתם בד"ה "אלמנה" (שם ע"ב) מתבססת דוקא על שיטת רש"י (עיי"ן הערה 11). מסתבר

לכתובה כחייב ידוע ומוכר, ויש עוד צורך לנתח את הכתובים בדרך של "בא ללמד ונמצא למד", כפי שהוסבר בשיטת הרא"ש לעיל.

כתובת האלמנה

הדעה הקובעת כי חיוב הכתובה הוא דאורייתא יוחסה על ידינו עד כה לרבן שמעון בן גמליאל; אבל האמת היא, שבגמרא עצמה אין הדברים פשוטים כל כך. הברייתא המציגה את רשב"ג כמי שסובר כתובה מן התורה (שהובאה בראשית דברינו) מוקשית שם ממקור תנאי אחר, בו דוקא רשב"ג הוא זה הטוען "כתובת אשה אינה מדברי תורה אלא מדברי סופרים". נקודת המוצא של הגמרא היא, שהברייתא הראשונה היא המדוייקת יותר מבין השניים¹¹, ועם הקושי בברייתא השניה היא מתמודדת בשני אופנים: האפשרות האחת המוצעת שם היא להפוך את דעות התנאים בברייתא, ואילו האפשרות השניה היא ליישב אותה בדרך של "חסורי מחסרא והכי קתני", לפיה כל הברייתא מיוחסת אמנם לרשב"ג, אלא שהוא עצמו מחלק בין כתובת בתולה, שהיא אכן מן התורה, לבין כתובת האלמנה שאינה אלא מדברי סופרים.

עפ"י האפשרות הראשונה - "איפוך" - בה הפכנו את הברייתא הבעייתית, לא התייחס רשב"ג במפורש לכתובת האלמנה; לכאורה אין סיבה להניח כי הוא סובר שגם היא דאורייתא ככתובת הבתולה, שהרי הפסוק המובא בדבריו כאסמכתא נוגע לכתובת הבתולה בלבד - "מהר הבתולת", ולפי זה גם אין נפ"מ עקרונית בין שתי האפשרויות המוצעות בגמרא לתירוץ הסתירה. ברם, זהו דוקא לשיטת הרא"ש, שאמנם הבין את הביטוי "מהר הבתולת" כמתייחס ישירות לכתובת הבתולות; אך לפי רש"י, המפרש "מהר הבתולת" - קנס האונס את הבתולות, ולמד את חיוב הכתובה רק מעצם השימוש שעשה הפסוק בלשון "מהר" - לא יהיה זה מן הנמנע

מאוד, שאף הרא"ש עצמו לא דחה לחלוטין את האפשרות ללמוד כתובה דאורייתא "מדקרי ליה מוהר", והוסיף לשאת ולתת במהלך הגמרא גם אליבא דרש"י - כפי שניזכר לראות בהמשך.

11. בכך הסתמכה הגמרא על המשנה האחרונה במסכתנו (קי ע"ב): "נשא אשה בא"י וגרשה בקפוטקיא - נותן לה ממעות א"י. נשא אשה בקפוטקיא וגרשה בא"י - נותן לה ממעות א"י, רבן שמעון בן גמליאל אומר: נותן לה ממעות קפוטקיא". הגמרא שם מסבירה, כי מכיון שת"ק סובר כתובה דרבנן, הרי שהוא מיקל במקרה של שינוי בין מקום השעבוד ומקום הגביה, ומאפשר לפרוע את הכתובה עפ"י השיעור הנמוך יותר; בעוד שלרשב"ג כתובה דאורייתא, ולכן יש לפרוע אותה ככל שטר חוב רגיל בו זמן השעבוד הוא הקובע. אמנם, שיטה אחרת בפירוש המשנה היתה לתלמוד הירושלמי (פי"ג הי"א): "נותן לה ממעות א"י - היא אמרה שמתבע א"י יפה מכל הארצות. היא מסייעת למאן דאמר כתובת אשה מדברי תורה ודלא כרבן שמעון בן גמליאל, דתני: כתובת אשה מדברי תורה, רבן שמעון בן גמליאל אומר אין כתובת אשה אלא מדברי סופרים". הירושלמי הבין, כי העובדה שת"ק מצריך לפרוע את הכתובה ממעות א"י נובעת דוקא מפאת חומרתה, ואילו רשב"ג, המשווה אותה לסתם שטרי חוב - הוא המיקל, הסובר כתובה דרבנן. ניתוח זה של המשנה תואם במדוייק את הברייתא השניה שהובאה בבבלי לעיל.

שגם כתובת האלמנה היא מן התורה לדעת רשב"ג, וזוהי בדיוק נקודת המחלוקת בין שתי הלישנות¹² - אם כי עדיין יש מקום לבדוק מהו המקור הישיר לחיוב שכזה. בהקשר זה נעיין בקטע הבא מן המשנה לקמן (נד ע"ב):

רבי יהודה אומר: אם רצה, כותב לבתולה שטר של מאתים והיא כותבת "התקבלתי ממך מנה", ולאמנה מנה והיא כותבת "התקבלתי ממך חמשים זוז"; רבי מאיר אומר: כל הפוחת לבתולה ממאתים, ולאמנה ממנה - הרי זו בעילת זנות.

הגמרא בהמשך (נו ע"א-ע"ב) מבארת, כי לדעת רבי יהודה ניתן להתנות בדברים שבממון אפילו על חיובי תורה, ונמצא שבאופן עקרוני יכול היה הבעל לסכם עם אשתו אפילו מראש על כתובה שאינה כדינה, אך מכיון שהוא סובר כתובה דרבנן - מסייג זאת רבי יהודה ומצריך כתיבת שובר "התקבלתי" מצד האשה, משום שחכמים עשו חיזוק לדבריהם יותר מדברי תורה. ברם, לדעת רבי מאיר כתובה דאורייתא, ולכן אי אפשר לפחות מן הכתובה בשום אופן; ולא זו בלבד שתנאו בטל והיא מקבלת בכל מקרה את מלוא הסכום, אלא שחכמים אף עשו את בעילותיו בעילות זנות כל זמן שלא תיקן את כתובתה, משום שתחושת חוסר הביטחון ואי הוודאות של האשה בנוגע לקבלת כתובתה כדינה פוגמת בסמיכות הדעת שלה על הנישואין. אכן, טעם זה מבאר היטב מדוע אי אפשר לפחות מכתובת הבתולה - אך רבי מאיר כלל בדבריו בפירוש גם את המנה המגיע לאלמנה; האמנם ניתן להסיק מכאן, שלדעת רבי מאיר אף כתובתה של האלמנה היא מן התורה?

א. שיטת התוס'

הנחת היסוד של בעלי התוס' - והרא"ש בכללם - היא, שאין בנמצא דעת תנאים הסוברת שיש לאלמנה כתובה מן התורה. על הגמרא הקובעת באופן סתמי כי לרבי מאיר כתובה דאורייתא הם מעירים: "אף על גב דכתובת אלמנה דרבנן, מכל מקום - עיקר כתובה דאורייתא" (נו ע"ב, ד"ה "קסבר"); ובתוספת ביאור (נא ע"א, ד"ה "מנ"):

ואלמנה, אע"פ דדברבנן תנאו קיים - הכא תנאו בטל, דכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון.

12. כך ניתן לדייק גם מדברי השיטמ"ק: כשציינה הגמרא (י ע"ב) כי מקור הביטוי "אלמנה" הוא על שם מנה כתובתה ותמהה מהי, אפוא, משמעות המילה "אלמנה" בתורה - העיר בעל ה'שיטה' (שם, ד"ה "אלמנה דכתיבא"): "בשלמא לשיטת הרא"ש ז"ל דלעיל, דיליף כתובת בתולה מן התורה מדכתיב 'כמוהר הבתולות' והיינו כתובה, והיקשא להכי הוא דאתא - ניהא; אבל לשיטת רש"י ז"ל דלא יליף אלא מדקרי ליה מוהר - הכא נמי קארי ליה אלמנה על שם מנה, ותפשוט מהכא דכתובת אלמנה מנה דאורייתא". הניסוח "תפשוט" מצביע לכאורה על כך, שלדעת רש"י נחלקו הלישנות בעמוד הקודם בתוקף כתובת האלמנה ונותרו ללא הכרעה ברורה ביניהן; אלא שנקודה זו מצטרפת, כמובן, לטענתו המרכזית של השיטמ"ק, לפיה צורת הלימוד "מדקרי ליה" אמורה לחייב את רש"י לתגובה והתמודדות יותר מאשר את הרא"ש. נעיר, כי הרא"ש עצמו הביא בתוספותיו (י ע"ב, ד"ה "אלמנה דכתיבא") את קושיית "ותפשוט", אולם עפ"י האמור כאן - לא עשה כן אלא לשיטת רש"י.

כתובת האלמנה אינה תקנה חדשה, חסרת רקע מציאותי קודם - אלא הרחבה של חיוב הכתובה המגיע לכל בתולה עפ"י דיני התורה. אי לכך, מסבירים התוס', החילו חכמים גם על הרחבה זו את ההשלכות הנובעות מהעובדה שעיקר כתובה דאורייתא, ולכן גם הפוחת לאלמנה מקנה - תנאו בטל ובעילותיו בעילות זנות, בדומה לפוחת לבתולה ממאתים.

הנחה זו, הדוחה כל נסיון להבין כי לרבי מאיר כתובת אלמנה דאורייתא, משתלבת יפה במיוחד עם שיטת הרא"ש, כפי שהוסברה בראשית הפרק הנוכחי; מכיון שבדעת רשב"ג, הסובר אף הוא כתובה דאורייתא, לא נמצאה כל אפשרות לכלול את כתובת האלמנה במסגרת קביעה זו - הרי שיהיה נוח מאוד להסביר גם את רבי מאיר באותו האופן, ולא ליצור מחלוקת מלאכותית במקום שאין היא מוכרחת.

ב. שיטת הרמב"ן

הסבר אחר בדעת רבי מאיר נרמז בדברי הרמב"ן (נו ע"ב, ד"ה "קסבר"), ומפותח עוד יותר בחידושי הרשב"א והריטב"א (סו). ראשונים אלו הזכירו, אמנם, גם את פירוש התוס' - אך מאידך לא שללו את האפשרות שלרבי מאיר גם כתובת האלמנה היא דאורייתא ממש. נעיין בדברי הרשב"א:

קסבר רבי מאיר כתובה דאורייתא - פירוש, בין דבתולה בין דאלמנה, מדקרי לה בקרא אלמנה, ומאי אלמנה - על שם מנה.

הרמב"ן, שבדומה לרש"י הסביר את הלימוד מ"מהר הבתולה" רק "מדקרי ליה מוהר", וממילא - לא שלל את האפשרות שעפ"י הלישנא קמא כל סוגי הכתובה הם מן התורה - הגיע מלכתחילה לדיון בדעת רבי מאיר עם פתיחות יתרה לקבל דעת תנאים הסוברת כי כתובת האלמנה היא דאורייתא, וזאת, כאמור - בניגוד לרא"ש. את המקור בתורה לכתובת האלמנה מזהה הרשב"א עפ"י הגמרא בפרק ראשון (י ע"ב), שהסבירה כי שמה של האלמנה רומז לסכום לו היא זכאית בכתובתה¹³:

מאי אלמנה? אמר רב חנא בגדתאה: אלמנה - על שם מנה... אלמנה דכתיבא באורייתא מאי איכא למימר? דעתידין רבנן דמתקני לה מנה.

אכן, מקושיית הגמרא "אלמנה דכתיבא באורייתא מאי איכא למימר?", וביותר - מן התירוץ שניתן עליה - משתמע כאילו ברור לגמרא שאין כתובה לאלמנה מדאורייתא; אולם ניתן להבין כי דברי הגמרא הללו נאמרו רק בדעת מ"ד כתובה

13. בעניין זה מצאנו פירושים אחדים: השיטמ"ק (י ע"ב, ד"ה "אלמנה על שם מנה") כתב בדעת רש"י כי "אל" ד"אלמנה" הוא "אלא", ולישנא קטיעא נקט; ולפי זה "אלמנה" פירושו "אלא מנה" - שאם נישאת משנתאלמנה אין לה כתובה אלא מנה. עוד כתב השיטמ"ק בשם הגאונים, ש"אל" מתפרש בלשון שלילה, "דמשמע הסר מנה ממאתים דבתולה". אמנם, הריטב"א הסביר כי ודאי "אלמנה" הוא מלשון "אלם" - שהיא יושבת דומיה - אלא שרב חנא דקדק מדוע הוסיפו לשמה את הסיומת "נה", ועל כן דרש את שמה כנוטריקון: "אלם - מנה".

דרבנן¹⁴, כפי שעולה גם מפירוש רש"י על אתר, שדקדק לכתוב: "דכתיבא באורייתא - ועדיין לא נתקנו כתובות" - כלומר, הן כתובת הבתולה והן כתובת האלמנה. ברם, נראה כי התוס' (ש) הבינו את קושיית הגמרא אחרת:

אלמנה דכתיבא באורייתא מאי איכא למימר - והא ליכא למימר דתפשוט מהכא דכתובת אלמנה מנה מדאורייתא; דהא מנה לא היה בימי משה, דלא הזכירה תורה אלא ככר.

אם אמנם למדו התוס' כרש"י, לפיו מנסה הגמרא לברר את דעתו של הסובר סתם כתובה דרבנן, מה פשר התמיהה "תפשוט מהכא"? הלא באותה מידה - אם לא ביתר תוקף - יכולה היתה גמרא זאת להקשות לעיל (י ע"א), בשעה שהובא הפסוק "כסף ישקל..."! על כורחנו הבינו התוס', שאפילו בדעת הסוברים כתובה מן התורה נמנעה הגמרא מראש, מסיבה כלשהי, לקבל את "אלמנה - על שם מנה" כמקור בעל תוקף דאורייתא לכתובת האלמנה, וזוהי בדיוק קושייתו. אכן, עפ"י היסוד שבררנו בפרקים הקודמים בדעת התוס', שהסבירו את הביטוי "מכאן סמכו חכמים" כתקנה דרבנן עם אסמכתא חשובה, יובן היטב גם התירוץ: "אלמנה - על שם מנה" אינו יכול בשום פנים ואופן לשמש כאסמכתא חשובה ועניינית, שהרי ברור כי המונח החדש יחסית "מנה" לא היה קיים בימי משה רבנו; ומכיון שבסופו של דבר לא נמצא מקור מתאים בתורה לכתובת האלמנה, לא נותר לתוס' אלא לקבוע, כאמור, כי כתובת האלמנה היא דרבנן לכולי עלמא.

סיכום

פתחנו בהצגת המקור המרכזי לכתובת אשה מן התורה: "כסף ישקל כמהר הבתולת", וראינו כי לימוד זה ניתן להבנה בשני אופנים: הדרך הרווחת יותר בראשונים היתה להסביר כי "מהר הבתולת" בהקשרו הוא למעשה קנס האונס, אך מעצם השימוש בלשון "מהר" ניתן ללמוד מן הפסוק גם את חיוב הכתובה; ואילו הרא"ש הציע להבין את "מהר הבתולת" ככתובה ממש, ואגב כך נשכר בהגדרה מעניינת למהות קנס האונס והמפתה.

עוד ראינו, כי הלימוד "מדקרי ליה מוהר" תואם היטב לגישה שזיהתה את הפסוק כאסמכתא להלכה למשה מסיני - שאינה אלא לסימן וזיכרון; בעוד שהצעתו של הרא"ש באה, ככל הנראה, כנסיון לתת מענה לגישה שונה, שתפסה את "כתובת האשה מן התורה" כתקנה דרבנן עם אסמכתא עניינית וחשובה המקנה לה תוקף כעין דאורייתא, עפ"י היסוד שהובא בפמ"ג.

מכאן עברנו לטפל בכתובת האלמנה: לשיטת הרא"ש דומה שאין כל אפשרות לסבור שהיא מן התורה - דהא "מהר הבתולת" כתיב; ברם, אם רק לשון "מהר"

14. אין זה מפתיע במיוחד, שכן כך נהגה הגמרא במקומות נוספים לאורך הש"ס, ועובדה זו עצמה היא שעמדה לנגד עיני הגאונים והראשונים שפסקו להלכה כמ"ד כתובה דרבנן - כפי שמציין למשל הר"ן (סה ע"ב בדפי הר"ף, ד"ה "ולעניין הלכה"): "קיימא לן כרבנן, דכתובת אשה מדבריהם... דסוגיין דכולי תלמודא הכי, דאמרינן הכי בדוכתא טובא...".

מורה על חיוב הכתובה, הרי שנפתח פתח להנחה שגם אלמנה - כתובתה דאורייתא, ולא נותר לנו אלא לברר האם אמנם נמצא לכך מקור בפסוקים. ראשונים אחדים הציעו את "אלמנה - על שם מנה", והסברנו כי מקור זה מתקבל על הדעת רק אם הוא בגדר אסמכתא להלכה למשה מסיני; אך לשיטת בעלי התוס', שחיפשו אסמכתא חשובה לתקנה דרבנן - לא יתכן להסתפק במקור כזה, והם ייאלצו לקבוע כי לכולי עלמא כתובת האלמנה היא דרבנן בלבד.